

Norsk medieforskning i sosiologiens første år

Tore Slaatta

Institutt for medier og kommunikasjon

Universitetet i Oslo

tore.slaatta@media.uio.no

Abstract

When sociological research became institutionalized after WW II, Norwegian academics looked to the US and the new American empirical sociology. A dominant research field in the US at the time was "Communication research", promoted by Paul F. Lazarsfeld at Columbia. And as it happened, Lazarsfeld came to Norway in 1948 and helped to plan and establish the research organisation ISF (Institutt for samfunnsforskning) in Oslo. However, although he was reaching his zenith as communication researcher and published widely on the topic at the time, mass communication research did not become a central field for the new centre. Instead, more political science oriented studies on comparative political development and elections, and studies on conflict resolution and conditions for peace became central. First with Stein Rokkan's and Johan Galtung's research initiatives in the late 1950s did media sociology in Norway take off. This article explains why and describes the media research field in the early years of sociology in Norway in the period between 1945 and 1960.

Keywords: History of the social sciences, Norwegian media sociology, media research

Sosiologien i Norge feiret sine første 50 år for et tiår siden og det er en voksende litteratur hvor forskere ser tilbake og trekker linjer i samfunnsvitenskapens tidlige historie. I denne viktige faghistoriske refleksjonen sies det mye

om hvordan miljøet oppfattet sosiologi som en empirisk og positivistisk enhetsvitenskap med naturvitenskapelige forbilder. Mindre sies det om hvilke forskningstemaer og delområder som ble prioritert. I denne artikkelen skal jeg derfor si noe om hvordan forskning på medier og massekommunikasjon var tenkt som del av den tidlige samfunnsvitenskapelige forskningshorisont i Norge. Var medier og massekommunikasjon overhodet med? Fantet det konkrete initiativer og prosjekter? Og om så var, hvordan tenkte man omkring medier og massekommunikasjon som forskningsobjekt?

Forbindelsene mellom amerikansk og norsk sosiologi er blitt studert og kommentert av flere, blant annet av Lars Mjøset, Ragnvald Kalleberg og Fredrik Engelstad, senest også i flere bidrag i *Sosiologisk Årbok* nr. 2 2010, som er viet opprettelsen av Institutt for Sosiologi ved UiO. I en særstilling står Fredrik W. Thues *Empirisme og demokrati* fra 1997 (Thue 1997) og perioden kan sies å være godt belyst. Men som Thue påpeker gjenstår det å trekke mer fagspesifikke linjer i det samme materialet. Medieforskningen representerer i så måte en viktig og interessant linje og det er lite skrevet om den norske mediesosiologiens tidlige faghistorie.¹

Artikkelen analyserer hvilke muligheter og impulser det norske forskningsmiljøet hadde mht til forskning på medier og massekommunikasjon i etterkrigstiden. For å forstå den internasjonale konteksten trekker jeg opp et bakgrunnstykke fra mellomkrigstiden, hvor spesielt utviklingen i amerikansk medieforskning beskrives. Internasjonalt, og spesielt i USA ble forskning på medier og massekommunikasjon institusjonalisert allerede i mellomkrigstiden. Også i Norge var det interesse for massekommunikasjonens virkninger på politikk og samfunnsliv også før krigen, men initiativene til organisert samfunnsforskning blir først tatt etter krigen. Sentralt i fortellingen står miljøet rundt Arne Næss og oppbyggingen av Institutt for samfunnsforskning (ISF). Gjennom dette miljøet fikk norsk sosiologi en sterk orientering mot amerikansk sosiologi. En av de sentrale personene i koblingen mellom amerikansk og norsk sosiologi var Paul F. Lazarsfeld; en mann som regnes som en av de helt sentrale "founding fathers" i medieforskningens historie. Hans nærvær kunne gitt medieforskning i Norge en pangstart og et avsnitt i artikkelen vies Lazarsfeld som kommunikasjonsforsker. Men, som vi skal se, fikk ikke forskning på massekommunikasjon en sterk posisjon i den norske sosiologiens første år. Det var andre enn Lazarsfeld som kom til å forme den faglige orienteringen, ikke minst Arne Næss og hans nærmeste krets. Det er derfor først med Stein Rokkan og Johan Galtung at norsk medieforskning får sine "founding fathers".

Bakteppe: Mellomkrigstidens medieforskning i USA og Europa

Allerede på slutten av 1800-tallet ser man tilløp til kritiske refleksjoner over medieteknologiernes samfunnsmessige betydning i aviser, tidsskrifter og bøker i Europa og USA (Durham Peters 1999, 2004). Etter hvert vokste bevisste yrkesutøvere og profesjonsorganisasjoner innenfor medie- og kulturindustrien frem med interesse for fagmetodikk og effektivitet i virkemiddelbruk. Spesielt skjedde dette innen journalistikk og publistikk, eller public relations, som det tidlig ble hetende i USA (Grunig og Hunt 1984). Her ble formell utdanning, vitenskapeliggjøring og forskning tidlig sett som viktige virkemidler i legitimering og anstendigjøring av de nye profesjonsrollene og deres tidvis tvilsomme arbeidsmetoder. Både i Europa og USA vandret dyktige folk mellom akademiske stillinger og utøvende roller innen journalistikk, markedsføring, kritikk og publisitetsarbeid (Murdock 2002). Så allerede før første verdenskrig var visse former for "medieforskning" etablert i land som Tyskland, USA og Storbritannia, hvor den teknologiske utviklingen var kommet lengst. Men det var store nasjonale variasjoner og ulike akademiske tradisjoner.

I Tyskland ble "Zeitungswissenschaft" tidlig etablert innenfor historiefaget.² En initiativtaker på dette feltet var Adolf Koch, en mann som Max Weber brukte store krefter på å frata både stilling og ære mens han selv lanserte ideen om en storstilt, *sosiologisk* undersøkelse av pressen.³ Webers forskningsprosjekt var utviklet rundt 1909 og ment å være fremtidsrettet og tidsriktig for bl.a. å gjøre sosiologien i Tyskland til en anerkjent vitenskap. Det foreskrev en omfattende og systematisk analyse av det vi i dag kaller nyhetsproduksjon og journalistiske metoder (Radkau 2005: 637, Rønning 2009). Men prosjektet ble lagt til side og aldri gjennomført. Senere etablerte økonomen Karl Bücher det første Institut für Zeitungskunde ved Universitetet i Leipzig i 1916 (Vroons 2005). En egentlig sosiologisk mulighet i medieforskningens tyske historie ble siden fortrent av mer profesjonsrettede studier og anvendt forskning, ifølge Weischenberg.⁴ Ellers i Tyskland var man tidlig ute med refleksjoner over radio og film ut fra en spesiell interesse for hvordan teater og litteratur kunne nyttiggjøre seg de nye mediene. Bertol Brecht og Walter Benjamin gjorde tidlige refleksjoner over radiomediet (Enzenberger 1970),⁵ og spesielt Benjamins refleksjon over kunstverket i "reproduksjonens tidsalder" er blitt en mediefaglig klassiker (Benjamin 1936). Først senere formuleres det som er blitt kjent som Frankfurterskolens kritikk av den borgerlige massekulturen i det moderne

samfunn gjennom T.W. Adornos (1944) klassiker om ”kulturindustrien”, men da var Adorno ikke lenger i Tyskland, men i eksil i USA.⁶

Noe mer blir synlig som tilløp til europeiske medieanalyser dersom man inkluderer studier av boken og filmen som forskningsobjekter innenfor mediesosiologien. Da dukker den marxistiske kritikken av litteratur og borgerlig kultur frem, med f.eks. Lukacs diskusjon av romanens form og den mer sosialhistoriske linjen i tysk filmkritikk, med f.eks. Kracauer som en sentral skikkelse (Rønning 2009). De representerer en tidlig humanistisk linje innenfor medieforskningen, som fortsatt lever videre i nærhet til estetiske fag og forskningsprosjekter.

Men den empiriske medieforskningen fikk for alvor først fart da den ble en del av den fremvoksende sosiologien i USA på 1930-tallet. Flere har pekt på at samfunnsvitenskap og sosiologi generelt ble mye tidligere akseptert og innlemmet i universitetsstrukturen i USA enn i Europa, noe som gjerne forklares med sosiologiens nærhet til religiøse og sekulære reformbevegelser. Så tidlig som i 1901 fantes det undervisningstilbud i ”sosiologi” ved 169 ulike institusjoner i USA, noe som i 1908 var steget til 400. Da fantes det også 50 heltidsansatte professorer i sosiologi ved amerikanske universiteter (Oberschall 1972: 213).⁷ Ifølge James Grunig fantes det på dette tidspunkt også flere undervisningstilbud innen journalistikk og public relationsfaget i USA (Grunig and Hunt 1984). De faghistoriske rollene som f.eks. Walter Lippmann og Edward Bernays senere fikk innen journalistikk og public relations må ses i sammenheng med denne tidlige forbindelsen mellom profesjon og utdanning i USA. Også mer filosofisk orienterte bidrag i denne tiden fra f.eks. Charles Horton Cooley og John Dewey reflekterte over den moderne erfaringen av medienes betydning for massesamfunnets politiske, økonomiske og kulturelle utvikling (se forøvrig Durham Peters 1999 og 2004).

I USA smelter en liberalistisk, pragmatisk filosofisk tradisjon og en mer sosialpsykologisk, empirisk tradisjon med fokus på adferd, virkelighetsoppfatninger og holdninger, sammen. Det er innenfor denne tradisjonen at både Walter Lippmann og John Dewey skriver sine verk om ”public opinion”. I Chicago begynner man å interessere seg for komplekse nærstudier av urbanisering, lokalsamfunn og fremveksten av moderne journalistikk. De første nyhetsproduksjonsstudier er fra denne tiden, men de er enkeltstudier heller enn en samlet retning i den tidlige amerikanske sosiologien. Heller enn Chicago, er det også Columbia og ”Columbia-skolen”, med en klarere sosial-

psykologisk og kvantitativ metodologisk orientering som vinner frem som den amerikanske sosiologiens flaggskip på slutten av 1930-tallet.

Og det er i stor grad gjennom forskning på radio og massekommunikasjon at dette skjer (Gitlin 1978). Bak radioforskningen står sterke næringsaktører med interesse for reklame og PR (public relations) med The Rockefeller Foundation i spissen. Men også de amerikanske myndighetene interesserte seg sterkt for massekommunikasjonens rolle i militær etterretning og propaganda. Dette får konsekvenser både for organisering og finansiering av radioforskningen og fører forskerne i retning av effektstudier. I den såkalte Creel-Comittee og det senere Office of War Information, var det to forskningsfronter man spesielt ønsket medieforskning på: For det første spørsmålet om hvordan man kunne få propaganda og informasjon til å virke på motstanderens soldater og sivilbefolkning, og derigjennom svekke motstanden. For det andre spørsmålet om hvordan man kunne få den amerikanske befolkningen til å stå samlet bak mobilisering til andre verdenskrig. Man var opptatt av spredning, av hvor hurtig og effektivt et budskap kunne nå ut, og man var opptatt av hvordan budskapene måtte utformes for å virke mest mulig presist og utvetydig. Radioforskningen i mellomkrigstidens USA representerer mao. en klar instrumentalisering av samfunnsforskningen mot resultatorientert og anvendbar forskning (applied research).

The Rockefeller Foundation støttet opprettelsen av et større forskningsprosjekt, som først ble etablert i Newark. Det ble etterhvert ledet av Frank N. Stanton, forskningsleder og senere direktør ved CBS, og den unge, matematisk skolerte immigranten Paul F. Lazarsfeld, notorisk kjent for sin evne til å igangsette, finansiere og inspirere forskningscentre i tilknytning til universiteter i USA og Europa.⁸ "Radio Research Project" ble flyttet først til Princeton før det ble til "Bureau of Applied Social Research" ved Columbia. Fortsatt hadde senteret støtte fra The Rockefeller Foundation, som på vegne av både industrielle og offentlige interessenter ønsket å forstå bedre hvordan massemediene – i dette tilfellet først og fremst radio – virket på publikum. Empirisk basert radioforskning var dermed det primære forskningsområdet som Lazarsfeld utviklet sine kvantitative og kvalitative metoder innenfor, allerede på slutten av 1930-tallet. Og i USA ble radioforskningen fra Columbia kjernen i det som i løpet av 10 til 15 år skulle bli "kommunikasjonsforskning" og siden "massekommunikasjonsforskning" (Dahl 1996).⁹ Det er av denne grunn det kan spørres om Lazarsfeld, med sin senere rolle i etablering av norsk sosiologi, også kom til å spille rollen som den norske medieforskningens "founding father". Før jeg går nærmere inn på dette spørsmålet vil jeg si noe om hvilke

forskningsinteresser som de norske initiativtakerne til norsk sosiologi og samfunnsforskning, og da spesielt Arne Næss, hadde mht. medier og massekommunikasjon.

Arne Næss og forløpere til norsk medieforskning

Også i Norge fantes det vi kunne kalle mediekritisk refleksjon før 1945, men noe organisert og institusjonelt forankret medieforskning kan vi ikke snakke om. Samfunnsvitenskapelig refleksjon og forskning mer allment hadde noen tidlige pionerer, f.eks. i Eilert Sundt, Sigurd Ibsen og Erling Kristvik (se f.eks. Slagstad 1995). Men ingen av dem hadde vært spesielt opptatt av den tidens ”nye medier”. Noen eksempler finnes¹⁰, men ellers er det naturlig å tenke seg at den svakt urbaniserte og generelt lite medievannte befolkningen i Norge ga lite grobunn for kritisk refleksjon over mediernes virkemåter. I stedet for forskning og analytisk refleksjon finnes det tilløp til medieteknologisk refleksjon i litteraturen, når mediernes evner til å overskride tid og sted utnyttes som kronotop for plot og handling, f.eks. slik mediene opptrer hos Ibsen eller Hamsun (Bastiansen og Dahl 2007, Slaatta 2010). Det er fordi mediene er en sentral del av fremveksten av det moderne at litteraturen og kulturen er allment tematiserer opplevelser og erfaringer som også er aktuelle i en moderne mediekritikk; fremmedgjøring, fremveksten av nye profesjoner, økende hastighet i sosiale relasjoner, urbanisering, sosial mobilitet og generelt økende kulturell kompleksitet.

Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl har gitt den mest detaljerte fremstilling av mediernes fremvekst i Norge i mellomkrigstiden. Det er på mange måter ”en sterkt formativ periode”, fremholder de, der ”de tre faktorene mediene, vareproduksjon og reklamen (spilte) sammen i en kommunikasjon rettet mot å stimulere økt forbruk ved hjelp av underholdende atspredelse” (Bastiansen og Dahl 2003: 269). Men kommersialiseringen omfatter ikke radioen, hvis utvikling er politisk styrt gjennom kringkastingen fra 1913, og noen systematiske undersøkelser av avisenes lesere eller radioens lyttere er ikke kjent fra før krigen. Riktignok skal man i Sverige ha gjennomført en enkel spørreundersøkelse til alle lisensinnehavere i 1922, men ”den representative metode” ble ikke tatt i bruk før i 1943 (Dahl 1999: 21). Det er først i forbindelse med diskusjoner rundt NRKs oppstart etter krigen at diskusjoner foregår omkring lytterundersøkelser og bruk av forskning i programutvikling og planlegging. Og

faktisk blir også Lazarsfelds radioundersøkelser referert til av Henrik Hahr, den tidligere sekretær til den svenske radioutredning, i et plenumsforedrag for norske kringkastingsfolk på en programkonferanse 23. mai 1946 (Dahl 1999: 19). Men de tilstedeværende norske programredaktører, -direktører og andre inviterte viste liten glede overfor statistiske målinger av lytterne ifølge Dahl.

Som i USA og Europa ellers var de fremvoksende profesjonene i kulturindustriene pådrivere i utvikling av forskning og undervisningstilbud. Ifølge Rune Ottosen var det stadig kontakt mellom journalistforeningen og Universitetet i Oslo om mulighet for å utvikle undervisningstilbud på høyere nivå (Ottosen 1996: 267). På universitetet ellers var det lite som tydet på at medier skulle bli et prioritert forskningsområde. Arne Næss, som også var viktig i den tidlige fasen av opprettelsen av ISF, var riktignok opptatt av betingelser for forståelse og saklighetsnormer i språket og i den erkjennelsesfilosofiske posisjon som Næss utviklet på 1930-tallet, lå det en generell mistro til språk og språkbruk i praksis. Men hans mulige interesse for fremtidig medieforskning blir først og fremst synlig i krigens siste år. I ”filosofisk gruppe” i Koordinerings-sentrum for samfunnsstudier og offentlig meningsdanning (KSO), som Næss etablerte i 1943 dukket propaganda og offentlig meningsdannelse (”public opinion”) opp blant fire utvalgte temaer (Thue 1997: 121). Ifølge Thue (1997: 125) var en av Næss’ viktigste anliggende med dette forberedende arbeidet å ”skape kommunikasjonslinjer mellom offentligheten og ekspertene ... (og) ... bidra til en saklig og informert debatt om de grunnleggende samfunns-spørsmålene i etterkrigstiden”.

Om Paul Lazarsfeld kunne vært den ene, har altså denne korte gjennomgangen argumentert for at Arne Næss hypotetisk sett kunne vært den andre ”founding father” av norsk medieforskning i etterkrigstiden. Men mer inngående studier av Næss’ oppfatning og interesse for medier og massekommunikasjon er nødvendig, ikke minst for å analysere sammenhengene mellom denne interessen og Næss’ vitenskapsteoretiske posisjon og forskning forøvrig. Uansett er det grunn til å forvente mer av Lazarsfeld enn av Næss: La oss se nærmere på hva slags forskning Lazarsfeld drev med i den tiden han var interessert i å utvikle norsk og europeisk sosiologi.

Fra ”radio research” til ”mass communication research” (1940–1950)

I tiden før radioprojektet ble det sentrale, hadde Lazarsfeld interessert seg for

studier av mange typer sosial atferd. I det positivistiske, enhetlige vitenskapsynet de sprang ut fra, var forskningstemaene mindre viktige. Man forklarte uansett atferd. Alt fra politisk apati til kjøp av bestemte husholdningsprodukter ble derfor studert med samme glød og interesse, som var de varianter av samme forskningsobjekt. I alle studier gjaldt det å finne ut hvordan ulike segmenter utviste forskjellig atferd, og surveystudier ble kombinert med ulike kvalitative teknikker som f.eks. fokusgruppeintervjuer og eksperimentelle laboratoriestudier. I radioforskningen utviklet Lazarsfeld flere metodiske teknikker, blant annet den berømte "Little Annie"-teknikken, der publikum som tilhørere til radioprogrammer kunne gi umiddelbar elektronisk tilbakemelding på det de hørte og så. Men Lazarsfeld hadde også interesse for andre medier og både boklesning, aviser, film og magasiner ble etter hvert studert. Schramm fremhever Lazarsfeld som kreativ i å utvikle forskningsdesign og metoder som kunne skreddersys bestemte problemstillinger. For eksempel slik han gjorde da han utnyttet en avisstreik til å gjennomføre en studie om "hva folk savnet" da avisen ble borte.

Når Lazarsfeld og Stanton (1944) gjør opp status på forskningen i *Radio Research 1942–43*, publiseres banebrytende artikler på løpende bånd. Her er Herta Herzogs analyse av "daytime serial listeners" og Rudolf Arnheims innholdsanalyse av "daytime serials for different kinds of women". Disse etterfølges bl.a. av en bredt anlagt analyse av "use of radio in wartime". Samme år utkommer Robert K. Mertons (1944) bok *Mass Persuasion: The Social Psychology of a War Bond Drive*, skrevet på oppfordring av Lazarsfeld på bakgrunn av materiale innsamlet ved senteret. Her studerer Merton en radiokampanje for innsamling av penger og støtte til den amerikanske mobiliseringen under 2. verdenskrig, de såkalte "Katie Smith"-annonseringen av "war bond" salg.¹¹ Den neste store rapporten fra ledelsen i senteret ved Columbia kommer i 1949: *Communication Report, 1948–49*, het det nå, og perspektivene er enda mer utvidet (Lazarsfeld og Stanton 1949). Den første artikkelen omhandler barns lyttervaner og det fortsetter med en analyse av kommersiell radioprogrammering. Sammen med Helen Dinerman har Lazarsfeld deretter en artikkel med klar adresse til profesjonsmiljøene om hvordan kommersiell radio mest effektivt kan utnyttes for spredning av informasjon og budskap. Deretter følger den tidligere nevnte avisstudien, som Bernard Berelson sto bak. Til sist en studie som analyserer hvorfor et forsøk på å bruke karikaturtegninger i holdningsskapende arbeid (mot antisemitisme) feilet, av Patricia Kendall.

I tiden mellom 1947 og 1950 kan det synes som om Lazarsfelds kommunikasjonsfaglige forfatterskap virkelig blomstrer og han utgir en rekke bøker og artikler, alene eller som medforfatter. I Simonson og Weimanns drøfting av Lazarsfeld som medieforsker fremheves spesielt artikkelen han skriver sammen med Merton i 1948, "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action". Den er et oppkomme av innsikter og gode observasjoner, hevder de, og også kulturelle perspektiver som James Carey senere blir kjent for lanseres her. Lazarsfeld er dermed i deres øyne ikke den erkepositivisten noen har gjort ham til (se f.eks. Gitlin 1978). Kanskje ingen stor teoretiker, men en kreativ entusiast og sosiolog. Og i samspill med Merton skrev han noe av det beste som er skrevet i medieforskningens historie. Effektforskning kan det kanskje fortsatt kalles, for det var en nyansert og kompleks forståelse av hva effekter kunne være, ifølge Simonson og Weimann (2003).

Lazarsfeld var altså i Norge i 1948 da han selv arbeidet intenst med forskning på massekommunikasjon og medier og skrev sine beste artikler på feltet. Men, som vi skal se gikk ikke Lazarsfelds idé om hva norsk samfunnsforskning skulle satse på ut på å gi medie- og kommunikasjonsforskning en sentral plass. I et forsøk på å belyse hvorfor, skal jeg se nærmere på 1) Paul Lazarsfelds roller i oppbyggingen av ISF rundt 1950, 2) den faktiske utviklingen av forskningsområdene ved ISF i perioden 1950–1960, og 3) hvordan medier og massekommunikasjon ble integrert i nye og større forskningsprosjekter mot slutten av denne perioden.

Lazarsfeld og ISFs første år

Paul F. Lazarsfeld ble invitert til å være gjesteprofessor ved UiO i 1948 og mens han var der ble Institutt for samfunnsforskning diskutert og planlagt. Formelt ble ISF først etablert 9. februar 1950 på initiativ fra redersønnen og studenten Erik Rinde, med Arne Næss og hans nærmeste studenter som faglig kjernemiljø. Sentrale medarbeidere i den tidlige fasen var bl.a. Wilhelm Aubert, Harald Ofstad og Stein Rokkan. I instituttets første år handlet det mye om å sikre finansiell støtte til utvikling av prosjekter og til reiser og opphold for norske forskere og forskerrekutter i USA. Forbindelsen mellom UiO, ISF og amerikansk forskning ble jevnlig styrket med en rekke amerikanske gjesteforskere som i tur og orden kom over (Ås 1962). Og mange norske reiste ut slik at den faglige innflytelsen fra amerikansk sosiologi ble stadig utvidet. Det var

ingen heltidsansatte, og instituttet ble ledet av en gruppe forskere med nære forbindelser til det nystartede Institutt for sosiologi, ledet av professor Sverre Holm.

Instituttet var ment å være tverrfaglig, men det var viktig for Lazarsfeld å samle forskningsaktiviteten i starten. Ifølge Thue så Lazarsfeld for seg at ISF og norsk sosiologi skulle knytte seg tett opp til Arbeiderpartiets politisk-økonomiske langtidspanlegging, og derigjennom vinne en sentral posisjon i det norske samfunnet. Prosjektet som Lazarsfeld tok initiativ til het ”The Sociological and psychological implications of economic planning” (Thue 1997). Det norske samfunnet var så klart vesentlig annerledes enn Amerika, ikke minst når det gjaldt mediene: I Norge var f.eks radioen statskontrollert gjennom NRKs monopol, og staten heller enn private og sivile aktører ledet an i samfunnsoppbyggingen. Illustrerende nok ble det ikke noe ut av at Lazarsfeld i privat møte med NRK tilbød seg å hjelpe til med å utvikle lytterundersøkelser i samarbeid med norske meningsmålingsinstitutter. Selv om Kringkastingsjef Fostervoll i utgangspunktet var positiv, viste det seg å være sterk motstand blant programredaktører og programrådets medlemmer mot denne type virkemidler og indirekte knefall for den offentlige mening (Dahl 1999). Diskusjonene i programrådet gikk imidlertid vidt, og tilsynelatende uavhengig, eller på ”tvers av språk og politikk”, noterer Dahl (Ibid: 89). I et intervju like før han reiste hjem på høsten 1948, undret Lazarsfeld seg over hvorfor NRK ”er så uinteressert i systematiske lytterundersøkelser”.

Han var kommet hit som empiriker, men vendte tilbake til USA som filosof: I Amerika er betydningen av sosiologien så selvfølgelig, den diskuteres ikke mer. Her er jeg derimot gang på gang stilt overfor spørsmålet om hvorfor en i det hele tatt skal holde på med sosiologi. Erfaringen fra Norsk Rikskringkasting falt utvilsomt inn i dette mønster. (Dahl 1999: 90)

Lazarsfeld må ha møtt mer oppoverbakke enn han hadde forventet på dette felt. Men det er også som om Lazarsfeld i møte med de norske initiativtakerne spiller ut en annen side av seg selv: Den mer politisk bevisste og sosialdemokratiske innstilt europeer. I vurderingen av Lazarsfeld som den store positivist underspilles ofte hans politiske bakgrunn og erfaring fra Wien i mellomkrigstiden. Likeså glemmer man lett hans tette og langvarige samarbeid med Robert K. Merton, og hans kontakter med Horkheimer, Adorno og Frankfurter-skolens eksilmiljø i New York (Scannel 2007). Tar man dette i betraktning bør det ikke overraske at Lazarsfeld foreslo å bygge opp samfunnsforskning i

Norge rundt fremveksten av den norske velferdsstaten og Arbeiderpartiets langtidspanlegging. Dette kunne dessuten være både strategisk fornuftig, og sosiologisk sett meget interessant.

Lazarsfelds viktigste bidrag synes uansett å ha vært mest av organisatorisk og strategisk, heller enn fagdefinerende art. Lazarsfeld var jo den i verden som hadde størst erfaring med å sette opp institutter og forskningssentre innen anvendt samfunnsforskning i nærhet til universitetene, og hadde holdt på med dette siden 1930-tallet (Schramm 1997). Lazarsfeld bisto både med organisasjonserfaring og forskningserfaring og var en usedvanlig god kontakt for de Oslo-baserte forskningsmiljøene. Ifølge Fredrik Thue fikk Lazarsfeld tiltro til det lille forskningsmiljøets muligheter for å lykkes med å bygge opp samfunnsforskning i Norge. Dette var en av årsakene til at han også ble en pådriver og døråpner for at ISFs forskere i årene fremover skulle komme til å virke internasjonalt for å etablere en enhetlig, europeisk samfunnsvitenskap, en rolle som særlig Stein Rokkan gikk inn i. På denne bakgrunn argumenterer Thue for at ISF ble en vellykket modell for amerikansk brohodetenkning i forsøket på å utvikle et vennligsinnet, liberalt og demokratisk Europa i etterkrigstiden (Thue 2000: 33). Man så samfunnsforskning både som et reformatorisk og strategisk virkemiddel som kunne hjelpe de nye politiske elitene i Europa med oppbyggingen av politiske og økonomiske institusjoner, og som et objektivt virkemiddel i utbredelsen av liberalistisk tenkning verden over.

Opprettelsen av instituttet var et ledd i bestrebelsene på å utvikle praktisk samfunnsforskning i Norge og ble en organisasjonsstruktur som styrket og videreutviklet allerede eksisterende forskningsinitiativ og mer eller mindre etablerte forskergrupper ved Universitetet i Oslo. Man ønsket spesielt å styrke den praktiske, empiriske forskningen. Allerede før opprettelsen av ISF hadde flere norske forskere hatt opphold ved amerikanske universiteter og "...been trained in the theory and methodology of modern empirical research", som det het i den første rapporten fra senteret (Rokkan 1952). Sannsynligvis ble flere innrullert som fotfolk i Lazarsfelds store undersøkelsesmaskineri og hadde både intervjuet og telt opp resultater i omfattende, kvantitative prosjekter. F.eks. forteller Ørjar Øyen at han deltok i Revere-studien, et idag nærmest uforståelig prosjekt om effekten av flyveblader på sivil beredskap og en udødelig klassiker innenfor mediesosiologien (Øyen 2010).¹²

Man overtok den empiriske intensjonen og utviklet etter hvert den metodiske kompetansen i flere retninger. Men Thue gjør et poeng av at man ved ISF og UiO utviklet en problemorientert empirisme, til forskjell fra den ame-

rikanske effektforskningen. Og det tverrfaglige tilsnittet besto. Sosiologien ble utviklet i nært samspill med jurister og psykologer og problemorientering heller enn fagfelt definerte prosjektene, som fokuserte

... on problem areas within the sciences of human behaviour and not on any specific discipline as traditionally delimited: the members of the teams came from such disparate disciplines as philosophy, law, economics, sociology, psychology, anthropology and political science, but had found a common ground in their interest in the integration of the approaches, methods and propositions of the social sciences through conceptual analysis, theoretical codification and concrete empirical research cutting across traditional barriers (Rokkan 1952: 9).

Andre, mindre opptatt og engasjert i forskning på medie- og massekommunikasjon enn Lazarsfeld, kom etter hvert til å spille viktigere roller i ISFs faglige utvikling. Så selv om fagfeltet "communication research" var i rask utvikling i USA, fikk det altså ingen avlegger i Norge i ISFs første år. Blant de første publikasjonene som listes opp i instituttets første virksomhetsrapport, er likevel noen som kan ligne på studier av masse-kommunikasjonsfenomener. Et arbeid med forbindelser til Lazarsfelds opprinnelige prosjekt er skrevet av Per Saugstad i 1950 og oppgitt med følgende tittel: "The Newspaper Discussion of Economic Planning in Norway. The Psychological and Sociological Implications of Economic Planning in Norway".¹³

Men selv om forskningsmaterialet er nyhetsartikler, minner studie lite om den empiriske, kvantitative radioforskningen til Lazarsfeld. For det første er det jo aviser og ikke radio som analyseres, og for det andre er det ikke avisenes *lesere*, men avisenes formidling av *meninger* som står i fokus. Saugstad spesialiserte seg senere innenfor eksperimentell psykologi ved universitetet i Chicago og gjorde ingen flere forsøk på å utvikle det vi i dag forbinder med medieforskning.

Forskning på psykologiske og sosiologiske implikasjoner av økonomisk planlegging ble heller ikke den brekkstangen for sosiologien i Norge som Lazarsfeld så for seg. Isteden for å samles bak Lazarsfelds kongstanke, forble forskernes opprinnelige engasjement og interesser orientert i andre retninger. I det Lazarsfelds prosjekt forvitrer, viser linjene i den tenkning og eksistensielle erfaring som Arne Næss og hans krets hadde gjennomgått i løpet av krig og de første etterkrigsårene seg som betydningsfulle for ISFs videre forskning. Thue argumenterer for at Næss' opprinnelige antimetafysiske og pragmatiske posisjon gjennomgikk en forandring i retning av å bli mindre behavioristisk

og mer handlingsorientert og opptatt av eksistensielle og etiske problemstillinger. Den samme endringen kan ifølge Thue observeres i Vilhelm Auberts retts sosiologiske arbeider mellom 1943 og 1948, der den rene positivistiske funksjonalismen viker for en mer kompleks, normativ orientering. I Thues fremstilling blir det også viktig at Arne Næss og de yngre forskerne rundt ham, blant dem Harald Ofstad og Vilhelm Aubert, var sterkt preget av krigserfaringen. De mente ISF skulle bidra med forskning rundt spørsmål som handlet om å overkomme krigserfaring og dempe konfliktpotensialer i fremtiden. Man ville f.eks. forske på sammenhenger mellom personlighetstyper og voldelig atferd, eller på nasjonalisme som konfliktskapende holdning.

Det er mer i denne linjen at vi får øye på andre medierelaterte arbeider, f.eks. Bjørn Christiansens skrift om "Krig og propaganda i samfunnsvitenskapelig perspektiv", skrevet på oppdrag fra Forsvarets forskningsinstitutt rundt 1950.¹⁴ Og Ragnar Rommetveit, som senere ble kjent for sin kommunikasjonsmodell, var tidlig på 50-tallet opptatt av å utvikle komparative studier av ungdom og religiøs tro, men skrev også om "Det psykologiske grunnlaget for ryktedanning og ryktespredning" i *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* (Rommetveit 1952). Flere brukte også innholdsanalyser i sine analyser, enten det gjaldt å studere holdninger og virkelighetsoppfatninger knyttet til bestemte politiske spørsmål, eller var interessert i å analysere forholdet mellom interesseorganisasjoner og stortingsvalget (f.eks. Fivelsdal og Dahl Jacobsen 1962). Tore Lindbekk gjennomførte bl.a. en studie over pressdebattene i årene mellom 1947 og 1952 om Norges forsvars- og utenrikspolitikk (Lindbekk 1959). I sin jubileumsartikkel nevner Lindbekk også Erling Niensens litteratur-sosiologiske arbeider og diskusjonene i 1953 rundt den kvantitative metodikken i kartlegging av norske lesevaner (Lindbekk 2010). Det virker som Nielsen kan ha utviklet noe i Lazarsfelds retning, men Lindbekk forteller at bidraget til Nielsen ble oppfattet å være "på siden" av satsningene ved Institutt for sosiologi og ISF, der UNESCO-prosjektet *Tensions that cause war* syntes å harmonere bedre med miljøenes forskningsinteresser. Det såkalte "nasjonalismeprojektet" ved ISF kom i gang tidlig på 1950-tallet, men tilsynelatende heller ikke her ble mediene tenkt som et atskilt studieobjekt.

Et bredt forskningsfelt ble tenkt utviklet på "the general area of social norms, their communication in groups, societies and cultural contexts, and their relations to processes of individual and collective decision-making" hvor mediene i og for seg kunne være med (Rokkan 1952: 27). Man mente f.eks. at "Interests in problems of norms, communication and decision-making"

hadde vært en rød tråd i instituttets eksisterende forskning. Herunder ble også et delfelt lokalisert som ”the fields of ethical analysis, communication theory and ideology researçh” med spesielt engasjement fra Arne Næss, Harald Ofstad, Herman Tønnessen, Ingemund Gullvåg og Stein Rokkan (ibid.). Men her er det en sosialpsykologisk orientering, og ikke en sosiologisk og institusjonell tilnærming man har i tankene.

Vi kan altså oppsummere så langt: Det lå i kortene at den norske medieforskningen som oppsto i sosiologiens første år, ville bli formet av amerikanske heller enn kontinentale forskningstradisjoner. Og det er i hvert fall litt overraskende at ingen av instituttets første prosjekter innebar systematisk forskning på medier og massekommunikasjon. Den overordnede tematikken var styrt av andre problemstillinger og Lazarsfelds bakgrunn som radio- og medieforsker ble faktisk aldri aktualisert i kunnskapsoverføringen mellom Columbia og Norge. Andre amerikanere med tilknytninger til andre forskningsprosjekter og tradisjoner kom til, og som mange har vært inne på, spilte forskningsinteressene og de personlige orienteringene i kretsen rundt Arne Næss en betydelig rolle i ISFs første fase (Thue 1997, Hagtvet 1992). For medieforskningen i Norge ble innflytelsen fra amerikansk empirisme likevel sterk, både teoretisk og metodologisk. Og som vi skal se kom forskning på medier og massekommunikasjon etter hvert tydeligere med innenfor to forskningsområder ved ISF: valgforskningen og freds- og konfliktforskning. I utviklingen av valgforskningen sto Stein Rokkan og Henry Valen sentralt. Bak utvikling av freds- og konfliktforskning sto Johan Galtung.

Stein Rokkans tidlige bidrag til norsk medieforskning

Stein Rokkan delte Lazarsfelds interesser for storstilte kvantitativt baserte forskningsprosjekter, men lot seg i første omgang ikke inspirere til medieforskning i Lazarsfelds ånd. I stedet beveget Rokkan seg i en mer historisk og komparativ retning, delvis tilskyndet av Lazarsfelds strategiske tro på ISFs mulige brohoderolle i Europa. Gjennom Rokkans europeiske forskningshorisont og bredt anlagte forskningsambisjoner ble det etter hvert likevel en åpning for systematisk forskning på medier og massekommunikasjon i Norge.

Max Webers historisk-sosiologiske analyser av statsdannelser i Europa var det sentrale utgangspunkt for Rokkans interesse for statsdannelser og demokratiseringsprosesser. Rokkan kan i og for seg ha kjent til de tidlige planene

Weber hadde for samfunnsvitenskapelig forskning på journalistikk og nyhetsmedier. Men som utvikler av forskningsdesign var Rokkan mer interessert i å forstå Norge som del av en Europeisk politisk utvikling og i å etablere modeller og teorier som kunne forklare variasjoner i nasjonalstatenes dannelsesprosess, stabilitet og demokratiske institusjoner. Mediene hørte med her, for det første fordi de bekreftet og reproduserte den effekten som språklige grenser spilte innenfor funksjonelle, geopolitiske områder for distribusjon¹⁵, og fordi de sto i forbindelse med partienes fremvekst i den politiske utviklingen innenfor nasjonalstatene. Koblinger mellom opinionens meningsdannelse, de politiske partienes posisjoneringer og medienes dekning av politiske valg ble etter hvert et viktig empirisk forskningsfokus. Men i Rokkans modeller og skjemaer fremstår mediene som en ”usynlig hånd”, som i det funksjonalistiske differensieringsmaskineriet nettopp er den agent som forsvinner. Differensieringene kobles til ”markeringer” av gruppedannelser, identitet og livsstil, men det symbolske rommet hvor markeringer kan skapes og opprettholdes er ikke trukket inn i modellene. Innenfor Rokkans historisk orienterte statsvitenskap er man dermed mest opptatt av pressens *historie* i tråd med den tyske tradisjonen. Dokumentasjon av avisenes fremvekst ble koblet til hypoteser om ”politisk mobilisering” og ”kulturell penetrering”. Lokale og regionale aviser ble sett som målbærere av suksessive befolkningsgruppers inntreden i demokratiet opp gjennom historien.¹⁶

I forbindelse med valgforskning skulle det bli mulighet til å studere medienes effekter i form av opinionsendringer i demokratiske valg. I 1957 ser ISF seg endelig i stand til å gjennomføre bredt anlagt surveyforskning og i den videre valgforskning ble spørsmål om mediebruk systematisk inkludert. I planleggingsnotatet til Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF) så man for seg at studier av partienes kampanjemateriale ville gi informasjon om partienes prioriteringer og ”image” som kunne diskuteres i forhold til ”exposure” og den enkelte velgers ”orientering” (Rokkan og Valen 1957). På litteraturlisten var klassiske kommunikasjonsforskere som Lasswell, Lazarsfeld, Noelle Neumann og de Sola Pool listet opp. Spesielt *The Peoples Choice* (Lazarsfeld 1940) og *Personal Influence* (Lazarsfeld 1955) var viktige referanseverk for Rokkan og Valen, som nå bestyrte valgforskningen som et samarbeid mellom Christian Michelsen Institutt (CMI) i Bergen og ISF i Oslo.¹⁷

I rapporten ble det nevnt at Svennik Høyer, Ulf Torgersen og Per Torsvik utgjorde en egen ”komité” for presseforskning. Det var året før opprettelsen av Institutt for Presseforskning ved UiO, men deres første arbeider var til-

knyttet valgforskningen ved ISF: I en rapport om forskningsaktivitet fra 1962 ble Svennik Høyer og Ulf Torgersen rapportert å være i gang med en studie av "party literature and campaign messages in the press" (Ås 1962).¹⁸ Det het videre at Torgersen og Høyer

... have conducted a study of trends toward increasing between-party consensus on the basis of party literature and the campaigns in the press. Svennik Høyer has completed a content analysis of the campaign editorials of the major party papers during the 1949, 1953 and 1957 elections and found consistent differences in ideological partisanship between "narrow-coverage" and "wide-coverage" papers (Ås 1962, s.45).

Og i "den nasjonale studien" hadde Rokkan og Per Torsvik gjennomført "...an initial analysis of the data on "party loyalty" vs. "party indifference" on the choice of regular newspapers for the households, and have compared findings from the survey with evidence from an analysis of circulation statistics" (Ås 1962, s. 45).

Resultatene fra forskningen ble senere publisert som "The Voter, The Reader and the Party Press" i 1960.¹⁹ Problemstillingene i artikkelen var typiske eksempler på den problemorienterte empirismens forskningsdesign, der "naturlige" eksperimentelle, sosiale situasjoner (gjerne tenkt på "makro-nivå") ble brukt til å avlede klare spørsmål og hypoteser som kunne testes på lavere nivå ("mikro"). Siden man hadde en situasjon der den borgerlige pressen dominerte pressekanalen, og Arbeiderpartiet var størst i valgkanalen, oppsto en eksperimentell situasjon for å måle pressens påvirkningskraft på opinionen. Men i stedet for hypotesen om direkte påvirkning introduserte man lojalitetsbånd og kommunikasjon i lokalsamfunnet og partigruppen som mellomledd, i tråd med tostegshypotesens kommunikasjonsmodell. Hovedfunnet ble elegant formulert som en innsikt i samfunnets strukturelle kompleksitet, som for mange velgere fører til krysspress:

Simmel's notion of the integrative functions of criss-crossing conflict lines in the system are of the highest relevance in any such analysis: the conflict lines between the voter groups cut across the divisions between readers of newspapers of different political tendencies and this places a considerable proportion of the electorate in a situation of cross-pressure, not so much between opposing political demands as between loyalties to their local communities and loyalties to national party grouping (Rokkan og Torsvik 1972: 336).

Sitatet viser Rokkans format. I inndragelsen av krysspressproblematikken

ligger kjernen mht. hvordan man nå tenkte mediene i forbindelse med opinionsdanning. Det fantes direkte påvirkning, men som Katz og Lazarsfeld hadde gjort klart med tostegshypotesen var det "samspillet" mellom direkte og indirekte påvirkning via opinionsledere som ga det riktige bilde av informasjonsflyten i massekommunikasjons-samfunnet. Vi er over i "avmakts-hypotesens" tidsalder.²⁰ De norske forskerne spekulerte imidlertid videre i om de krysspressutsatte, avislesende velgersegmentene ville virke tilbake på avis-redaksjonenes prioriteringer, slik at fenomenet på makroplan kom til å skape en "two way, equilibrating process": Fordi sosialistvelgere også leste borgerlige aviser, kunne man forvente at borgerlige aviser ble mer alment- og "service"-orienterte i sine vinklinger (Rokkan og Torsvik 1972). En mulig mekanisme for stabilitet i det norske politiske samfunn var i så fall funnet.

Mediekanalen ble i Stein Rokkans senere skjemaer forstått som en konkurrent til den demokratiske og den korporative kanal. Det het ennå i 1981 at "stemmer teller og ressurser avgjør" (Rokkan 1981). Men en snikende følelse hadde meldt seg om at også mediekanalen måtte studeres mer for seg. Mye tydet på at det nye mediet, fjernsynet, hadde gjort mer inngående medieforskning viktig igjen. Partienes grep om pressen forvitret, og en ny kartlegging måtte foretas om hvordan mediebruk var fordelt i samfunnet. Lasswells og Lazarsfelds gamle spørsmål om hvem som ser og hører hva, hvor og når, og med hvilken effekt, ble først nå egentlig viktig i norsk samfunnsanalyse. Det ble oppgaven for det nye Institutt for Presseforskning ved UiO.

Johan Galtung og studier av internasjonal nyhetsrapportering

Det andre sporet som avfødte forskning på massekommunikasjon og medier i denne første fasen av mediesosiologiens historie i Norge, dukket opp som tema 14 i forskningsområdet "Conflict and Peace". Avdelingen Peace Research in Oslo (PRIO) var etablert i januar 1959 idet Johan Galtung vendte tilbake etter et treårig forskningsopphold hos Merton og Lazarsfeld ved Department of Sociology på Columbia University. Tema 14 i den ambisiøse forskningsplanen som Galtung foreslo het "International Journalism: Structure and Function" og sto beskrevet slik:

An understanding of the structure and function of international journalism is vital for understanding the course of various international events, and the international

journalists occupies a role of almost equal importance in some cases as the diplomat. The project has two parts:

- a. An analysis of foreign news during crisis. Four Norwegian papers have been studied with respect to their reports on Cuba and Congo during July 1960. We have not ascertained whether the reports were correct or not, but rather analysed the treatment and interpretation given of the conflicts in the report. Later, we would like to study the channels of the news, from its source through various agents before its appearance in the papers.
- b. A study of the roles of the international journalist with special attention given to the expectations directed to the international journalist from his various role-partners is in the planning stage (Ås 1962: 58).

Oppslaget var hentet fra den første rapporten fra "Section for Research on Conflict and Peace" ved ISF, skrevet av Johan Galtung i 1961.²¹ I denne rapporten fremgår det at Galtung spesielt var blitt opptatt av den rollen nyhetsmediene hadde når de formet de utenrikspolitiske elitenes virkelighetsoppfatninger. Strukturen i nyhetsrapporteringen skulle studeres i sammenheng med rekruttering, trening og arbeidsmetoder for journalister i nyhetsbyråene. Vitenskapsidealet var naturvitenskapelig og positivistisk og lot seg lite affisere av metodologiske problemer eller arbeidsmengden ved å innhente data.²² Med sine medarbeidere Mari Holmboe Ruge og Einar Østgaard var Galtung allerede i gang med å studere mediedekningen av Kongo-krisen i fire norske aviser. Konklusjonen på de foreløpige analysene var at nyhetsbyråenes meldinger ble formidlet på variert vis, og at det i tillegg til byråmeldingene fantes lite stoff. Galtung og Ruge konkluderte derfor med at det nettopp var *vinklingen* av byråstoffet som ga pressen dens påvirkningskraft og posisjon i offentligheten, ikke lederne og kommentarene.²³ Forskningen så langt karakteriseres som "kanalforskning" og i den videre oppsummeringen oppfordrer man forskere til å gå videre med "rolleforskning",

... og mener med det en forskning som tar sikte på å avklare strukturelle trekk ved den internasjonale journalists rolle. Hvilke forventninger stilles til ham, hvilke forventninger stiller han til seg selv, og framfor alt, hva er de viktigste kriteriene for rangeringen av en god journalist? Svaret på det siste er selvfølgelig at det kommer an på hvem det er som rangerer, og det som da blir fokus for et slikt forskningsprogram vil nettopp være å få utredet journalistens rollesett litt nærmere. Hva består for eks. hans bytteforhold med diplomatiet i? På hvilke punkter i sin karriere møter han lesere utover de som er hans kolleger og inngår i hans daglige samhandling og hvor får han sjanse til eventuelt å korrigere sin oppfatning av hva lesere ønsker? Hvilken rolle spiller slike faktorer som de som er blitt påpekt i denne

undersøkelsen eller mer presist: hvor oppmerksom er journalisten selv på at slike dimensjoner og perspektiver kan prege hans meldinger? Hvilke kontrollforhold finnes mellom redaktøren og utenriksjournalisten – hvor meget kan en redaktør dirigere en journalist, hvor meget kan en journalist dirigere redaktørens direktiver? Og så videre, ad infinitum. Problemstillingene i forbindelse med pressens utenriksstjeneste er så tallrike og varierte som pressen selv. De venter på å bli gjort til gjenstand for forskning (Galtung og Ruge 1962: 78).

Indirekte reiser Galtung en kritikk av Rokkans kanaltenkning og var dette programmet blitt gjennomført ville ISF og PRIO satt et varig merke på det internasjonale kartet blant medieforskningens ”schools”. Galtung skulle senere bli viden kjent som medieforsker i 1965, da artikkelen ”The Structure of Foreign News” blir publisert. Innenfor forskningsfeltet ”internasjonale nyhetsstudier” er han den udiskutable ”founding father” og Galtung gjorde etter hvert Paul Lazarsfeld rangen stridig som virtuos forskningsstrateg og imperiebygger. Men visjonene lå i fredsforskning, ikke i medieforskning som sådan. Grunnlaget for en medievitenskapelig klassiker fra et norsk forskningssenter var likevel skapt.²⁴

Avslutning

Faghistoriske analyser bør være en naturlig aktivitet i all forskningspraksis: De er en forutsetning for at vi både enkeltvis og i fellesskap kan forstå våre roller og posisjoner som forskere. Det er vanlig å peke på at samfunnsforskning utgjør en del av vår kollektive refleksivitet, som er så viktig for forståelsen av vår senmoderne periode (Beck et al 1994).²⁵ Mer konkret gir Bourdieu (2001) en vitenskapsteoretisk begrunnelse for at forskning og fag må forstås i et feltperspektiv, som innebærer at man i tur og orden studerer hvordan ulike forskningsfelt blir etablert, hvilke relasjoner som oppstår til andre felt, og hvilke logikker som etableres som sentrale for det spesifikke feltets funksjonsmåter. Bourdieu (2002) går endog videre og forutsetter at forskeren også underkaster sin egen praksis og posisjon i feltet inngående analyse og refleksjon. I denne artikkelen har jeg sluppet unna dette siste imperativ, fordi jeg, som Thue, fokuserer på tiden *før* de som senere er blitt sett som ”pionerer” i mediefaget har trått frem.²⁶

Fortellingen slutter i det medieforskningen i Norge får sine første institusjonelle plattformer og de første egentlige ”medieforskere” dukker opp. Den nye samfunnsforskningen som vokste frem i Norge på slutten av 1940-tallet

var sterkt orientert mot USA og den nye, empiriske amerikanske sosiologien. Men selv om Paul Lazarsfeld ble den norske sosiologiens fødselshjelper, ble ikke medieforskning et sentralt forskningsområde for norske sosiologer på 1950-tallet. Heller enn Lazarsfeld, spilte Arne Næss den viktige rolle for ISFs første *faglige* orienteringer. Men til tross for at også Arne Næss var interessert i ”public opinion” og medienes rolle i meningsdannelsen, ble ikke forskning på massekommunikasjon egentlig sett som et egnet forskningsobjekt i Norge. Årsakene ligger selvsagt også i den spesielle medie- og samfunnssituasjonen man hadde i Norge etter krigen, der avisene ble forstått som partienes forlengede armer og radioen var statseid. Som vi har sett, ble likevel enkelte forskningsprosjekter utviklet innenfor rammene av den tverrvitenskapelige forskningshorisonten ved ISF med noe som kunne kalles en mediesosiologisk innretning.

Men det var først med Stein Rokkan og Johan Galtungs forskningsinitiativer og opprettelsen av Institutt for presseforskning i 1958 at ting begynte å skje. Instituttet ble opprettet i nærhet til Institutt for sosiologi, men forble tett forbundet med valgforskningen til Henry Valen og Stein Rokkan ved henholdsvis ISF og Christian Michelsens Institutt i Bergen. Men det skulle gå ytterligere 20 år før det ble fart på sakene: Den NFR-inspirerte pamfletten *Mediaforskning* fra 1973, skrevet av Per Torsvik, Stein Rokkan og Leif Holbæk Hansen, ble en brekkstang for samfunnsvitenskapelig medieforskning i Norge. Men da hadde også humanistene begynt å interessere seg for medier og populærkultur og det begynte virkelig å haste. Den første offentlige striden om hva massekommunikasjon som forskningsobjekt egentlig var og skulle være tok til. Samtidig med pamfletten fra ISF-miljøet ble også boken ”Massekommunikasjon” utgitt av Hans Fredrik Dahl, og i 1975 kom den første antologi av artikler fra forskerne ved Institutt for presseforskning ut (Berg 1975). Men det er en annen historie.

Noter

1. Den kritiske, internasjonale litteraturen på medieforskningens historie har imidlertid høykonjunktur. Se f.eks John Durham Peters idéhistoriske arbeider (Durham Peters 1999 og 2004), Klaus Bruhn Jensens (2002) *Handbook of Media and Communication Research*, Paddy Scannells (2007) *Media and Communication* og Elihu Katz et al. (2003) sin samling av klassikeranalyser i *Canonic Texts in Media Research*. Tidlig ute var også Wilbur Schramm (1997) med *The Beginnings of Communication Studies in America*.
2. Som i mange andre europeiske land ble ”presseforskning” også den første norske institu-

- sjonelle betegnelsen på massekommunikasjonsforskning.
3. Koch var opprinnelig habiliteret og historiker og utnevnt som "Heidelberger Extraordinarius", men hadde ikke fått et professorat. Den 58 år gamle mannen ble etter striden med Weber fradømt stilling og tillatelse til å undervise i pressehistorie, noe han hadde arbeidet med i 29 år, ifølge Joachim Radkaus biografi om Weber fra 2005 (Radkau 2005).
  4. Weischenberg argumenterer for dette i en smakebit fra en kommende bok om "Max Weber und die Entzauberung der Medienwelt. Eine Spurensuche nach 100 Jahren" i *Die Zeit*, 21. oktober 2010, No 43, s.60.
  5. Brecht og Benjamin holdt begge radioforedrag om den nye teknologien og publiserte senere sine foredrag i et tysk teatertidsskrift, *Blättern des Hessischer Landstheater*, Darmstadt, nr. 16 juli 1932.
  6. T.W. Adorno kom under sitt opphold i USA i nærkontakt med Lazarsfeld og fikk forespørsel om å gå aktivt inn i den empiriske, surveybaserte radioforskningen ved Columbia. Samarbeidet utviklet seg imidlertid ikke i noen positiv retning (Scannel 2007).
  7. Opplysningene er hentet fra Fredrik Thue (1997).
  8. Og aller først i Wien og Europa. Schramm (1977) gir en god beskrivelse av Lazarsfelds østeriske erfaringer med forskningsledelse av det vi nå kaller "eksterne prosjekter".
  9. Medieforskning er et begrep av nyere dato, og mediesosiologi dukker opp som begrep nettopp med Todd Gitlins skarpe kritikk av Columbiaskolen i 1978 (Gitlin 1978).
  10. Et tidlig analytisk bidrag gis av holbergforskeren Viljam Olsviks studie av nyhetstelegrammene til NTB fra 1894. Den nasjonalt innstilte holbergforsker og adjunkt mente at norske avislesere ble preget av et tysk/dansk/svensk perspektiv på verden fordi kabellinjene til NTB gikk fra Berlin, via København og Stockholm. Han foregrep dermed perspektiver som f.eks Walter Lippmann og Johan Galtung senere er blitt berømte for innen studiet av internasjonal nyhetsformidling.
  11. Merton ble ansatt samtidig med Lazarsfeld ved Department of Sociology ved Columbia, siden ansettelseskomiteen ikke ble enige om hvem av de to de skulle velge til den utlyste stillingen. I stedet for å rivalisere (som mange forventet) ble de to gode venner og samarbeidet tett i Lazarsfelds senter, spesielt i perioden frem til 1950 (Schramm 1997, Scannel 2007).
  12. Revereprosjektet er lett å forveksle med Rovere-studien, som ga bakgrunn for den anerkjente tostegshypotesen og den senere Decatur-studien, gjennomført omtrent samtidig og rapportert av Elihu Katz og Paul Lazarsfeld i *Personal Influence* (1955).
  13. Skriftet "The Newspaper Discussion of Economic Planning in Norway: The Psychological and Sociological Implications of Economic Planning in Norway", ble utgitt av "University Sociology Office" ved UiO i 1950.
  14. Ifølge Rokkans rapport fra 1952 skulle artikkelen til Christensen utkomme samme år ved Forsvarets Psykologiske Avdeling (Rokkan 1952, s.46).
  15. Rokkan erkjente senere både Karl Deutsch og Harold Innis som viktige inspirasjonskilder (Rokkan 1972). Innflytelsen fra Deutsch gikk særlig gjennom hans studie av sammenfallet mellom nasjonalstater og teknologisk distribusjon av sosial kommunikasjon (Deutsch 1953) og Innis historiske analyse av imperier og betydningen av ulike former for kommunikasjonskanaler (Innis 1950 og 1951)
  16. Denne tidlige interesse for pressens politiske rolle og historie finnes videreført i norsk valgforskning i Norge og dens stadige interesse for medienes mobiliserings- og dagsordenfunksjon.
  17. Selv om Columbia-skolen dominerte, sto Henry Valen gjennom sine amerikanske nettverk også i kontakt med bl.a. M. Janowitch, kjent for sine "community"-studier innenfor Chicago-skolen, hvor bl.a. lokal mediebruk ble studert med mer kvalitative metoder.

18. Forskningsområdet var opprinnelig ledet av Rokkan og hadde preg av hans internasjonale orientering og interesse for komparativ forskning på politiske prosesser og valg. Opplegget var inspirert og initiert av Paul Lazarsfeld og hans valgforskning fra USA. Etter 1956 virket Rokkan i stilling ved Chr. Michelsens Institutt i Bergen, men samarbeidet med valgforskeren i Oslo, Henry Valen, fortsatte.
19. Artikkelen ble publisert i 1960, men ble senere gjenopptrykket i *Gazette* i 1972.
20. I den klassiske utlegning av medieforskningens historie går den tidlige medieforskningens hovedhypoteser fra en idé om mediernes "allmakt" på 1940-tallet til en idé om mediernes "avmakt" på 1950-tallet.
21. I sin historiske gjennomgang hopper dessverre Gudleiv Forr (2009) over dette interessante temaet i Galtungs og PRIOs første år.
22. Om forholdet mellom informasjonsmengde fra et bestemt konfliktområde og det som fremkommer i avisen en bestemt dag, skriver Galtung (1961: 52) uten ironi og forbehold: "If we want to know exactly how big this differenc is, however, much and elaborate research is necessary".
23. I denne indirekte korrigeringen av medieforskningen i Norge formulerer Galtung og Ruge en innsikt som ligger nærmere dagens medieforskning og dens fokus på "rammer". Det heter ikke "facts are sacred, comment is free", sier Galtung og Ruge, men "facts are free, comment is unnecessary" (Galtung og Ruge 1962: 75).
24. Artikkelen om den internasjonale nyhetsformidlingens strukturer kom i 1965, i det nystartede *Journal of Peace Research* (Galtung og Ruge 1965).
25. Se f.eks. Thue (1997: 10). Klaus Bruhn Jensen gjør et poeng av at mediene er en viktig institusjon for denne refleksjonen, og at studiet av mediene dermed er spesielt viktig fordi mediene er "an institution to think with" (Bruhn Jensen 2002). Forskning på mediene gir mulighet til å studere den doble hermeneutikkens offentlige diskurs.
26. Jeg tilhører selv en senere generasjon medieforskere, som leste Maktutredningen mens vi studerte sosiologi eller statsvitenskap og ble medieforskere på tampen av 1980-tallet. For en studie av denne perioden i norsk medieforskning, se *Norsk Medietidsskrift* nr. 1 1997 (Slaatta og Sæbø 1997) og rapport nr. 6 i Makt- og demokratiutredningens rapportserie (Slaatta 1999).

Litteratur

- Adorno, Theodor W. (1944) "Kulturindustrie – Aufklärung als Massenbetrug." I: Horkheimer, Max og Adorno, Theodor W. (1944) *Philosophische Fragmenten*. New York: New York Institute of Social Research
- Bastiansen, Henrik G., Hagtvedt, Bernt, Hjeltnes, Guri, Lundby, Knut og Rønning, Helge (red.) (2009) "Det elegante uromoment. Hans Fredrik Dahl og offentligheten". Oslo: Pax
- Bastiansen, Henrik G. og Dahl, Hans Fredrik (2007) "Henrik Ibsen som medieteoretiker". I: Engelstad, Fredrik et al. (2007) *Mellom mediene. Helge Rønning 60 år*. Oslo, Unipub forlag
- Bastiansen, Henrik G. og Dahl, Hans Fredrik (2003) "Norsk mediehistorie".

- Oslo: Universitetsforlaget
- Beck, Ulrich, Giddens, Anthony and Lash, Scott (1994) "Reflexive Modernization". London: Sage
- Benjamin, Walter (1936) "L'œuvre d'art à l'époque de sa reproduction mécanisée." I: *Zeitschrift für Sozialforschung*.
- Berg, Mie (1975) "Massemedier i Norge". Oslo: Gyldendal
- Bourdieu, Pierre (2002) "Esquisse d'une auto analyse. Éditions du Seuil", norsk utgave 2008, Utkast til selvanalyse, Oslo: Pax
- Bourdieu, Pierre (2001) "Science de la science et réflexivité. Éditions du Seuil", norsk utgave 2007, *Viten om viten og refleksivitet*, Oslo: Pax
- Bruhn Jensen, Klaus (2002) *Handbook of Media and Communication Research*. Oxon: Routledge
- Christiansen, Bjørn (1952) *Krig og propaganda i samfunnsvitenskapelig perspektiv*, Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt.
- Dahl, Hans Fredrik og Bastiansen, Henrik G. (1999) *NRKs historie* bind I. Oslo: Cappelen
- Dahl, Hans Fredrik (1996) *Mediene og det moderne*. Oslo: Universitetsforlaget
- Dahl, Hans Fredrik (red.) (1973) *Massekommunikasjon*. Oslo: Gyldendal
- Deutsch, Karl W. (1953) *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. New York: Wiley
- Durham Peters, John and Peter Simonson (eds.) (2004) *Mass Communication and American Social Thought: Key Texts, 1919–1968*. Boulder: Rowman and Littlefield.
- Durham Peters, John (1999) *Speaking into the Air: A History of the Idea of Communication*. Chicago: University of Chicago Press
- Engelstad, Fredrik (2000) *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning, Institutt for samfunnsforskning 1950–2000*. Rapport nr. 2. Oslo: ISF
- Enzensberger, Hans Magnus (1970) "Baukasten zu einer Theorie der Medien., I: *Palaver*. Politische Überlegungen (1967–1973), Frankfurt a.M., tilgjengelig på <http://www.uni-due.de/~bj0063/doc/enzensberger.pdf>
- Fivelsdal, Egil og Dahl Jacobsen, Knut (1962) "Interesseorganisasjoner og stortingsvalget i 1957. En innholdsanalyse av forbundspresen." ISF rapport, Oslo: ISF
- Forr, Gudleiv (2009) "Strid og fred. Fredsforskning i 50 år" I: *PRIO 1959–2009*. Oslo: Pax
- Galtung, Johan (1961) *Research on Conflict and Peace. A Progress Report*. Institutt for samfunnsforskning, avdeling for Konflikt og Fredsforskning, Oslo

- Galtung, Johan og Mari Hombøe Ruge (1962) *Presentasjon av utenriksnyheter. En undersøkelse av nyhetmeldingene fra Cuba og Kongo juli 1960*. ISF Rapport nr. 14–1, ISF: Oslo.
- Galtung, Johan og Mari Hombøe Ruge (1965) "The Structure of Foreign News" I: *Journal of Peace Research*, March 1965 vol. 2 no. 1, 64–90
- Gitlin, Todd (1978) "Media Sociology: The Dominant Paradigm" I: *Theory and Society*, Vol 6. No2, 205–253
- Grunig, James og Hunt, Todd (1984) *Managing Public Relations*. New York: Holt, Reinhart & Winston
- Hagtvet, Bernt (red.) (1992) *Politikk mellom økonomi og kultur. Stein Rokkan som politisk sosiolog og inspirator*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Innis, Harold. (1950) *Empire and Communications*. Oxford: Clarendon Press.
- Innis, Harold. (1951) *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press
- Katz, Elihu, Durham Peters, John, Liebes, Tamar and Orloff, Avriell (eds.) (2003) *Canonical Texts in Media Research: Are There Any? Should There Be? How About These?* Cambridge: Polity Press
- Katz, Elihu og Lazarsfeld, Paul F. (1955) *Personal Influence*. New York: The Free Press
- Lazarsfeld, Paul, Berelson, B., Gaudet, H. (1944) *The People's Choice. How the Voter makes up his Mind in a Presidential Campaign*. New York: Duell, Sloan, & Pearce
- Lazarsfeld, Paul F. og Stanton, Frank N. (eds.) (1944) *Radio Research, 1942–1943*. New York: Duell, Sloan & Pearce
- Lazarsfeld, Paul F. og Stanton, Frank N. (eds.) (1949) *Communication Research 1948–49*. New York: Harper & Brothers
- Lazarsfeld, Paul F. og Merton, Robert K. (1948) "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action" I: Bryson, L. (ed.) *The Communication of Ideas. A Series of Addresses*. New York: Harper & Brothers
- Lazarsfeld, Paul F., Berelson, Bernard and Gaudet, Hazel (1948) *The People's Choice*. New York: Columbia University Press
- Lindbeck, Tore (1959) *Communication in Crisis: A Study of the Press Debate 1947–52 on Norwegian Defence and Foreign Policy*. Oslo, Institute for Press Research
- Lindbeck, Tore (2010) "Det vanskelige 50-tallet", I: *Sosiologisk Årbok*, nr.2
- Merton, Robert K. (1944) *Mass Persuasion: The Social Psychology of a War Bond Drive*. New York: Harper

- Mjøset, Lars (1991) *Kontroverser i norsk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Murdock, Graham (2002) "Media, culture and modern times. social science investigations." I: Bruhn Jensen, Klaus (red.) *Handbook of Media and Communication Research*. Oxon: Routledge
- Oberschall, Anthony (1972) *The Establishment of Empirical Sociology*. New York
- Ottosen, Rune (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug
- Rokkan, Stein (1987) *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Rokkan, Stein (1981) "The growth and structuring of mass politics" I: Allardt, Erik et al. (eds.) (1981) *Nordic Democracy*. Det danske Selskab, København. Oversatt og publisert i Rokkan, Stein (1987) *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Rokkan, Stein og Torsvik, Per (1972) "The voter, the reader and the party press. An analysis of political preference and newspaper reading in Norway". I: *Gazette*, s. 311–328, opprinnelig trykket som ISF rapport vol. 6, no. 3, 1960
- Rokkan, Stein (1972) "Politisk sosiologi: Håndverk eller lærdomsgren?" I: *Samtiden*, 1972 nr. 3. årg. 81, 164–177
- Rokkan, Stein (1952) "Institute for Social Research 1950–1952. Report on Activities", Oslo: ISF
- Rokkan, Stein og Valen, Henry (1957) "Forslag til opplegg av empiriske undersøkelser av sosiale prosesser og individuelle reaksjoner under stortingsvalget 1957". I: *Memorandum*, Oslo NAVF.
- Radkau, Joachim (2005) Max Weber. *Die Leidenschaft des Denkens*. München: Carl Hanser Verlag.
- Rommetveit, Ragnar (1952) "Det psykologiske grunnlaget for ryktedanning og ryktespredning", *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*.
- Rønning, Helge (2009) "Mangfoldets styrke" i Bastiansen, Henrik G., Hagtvedt, Bernt, Hjeltnes, Guri, Lundby, Knut og Rønning, Helge (red.) (2009) *Det elegante uromoment. Hans Fredrik Dahl og offentligheten*. Oslo: Pax
- Saugstad, Per (1950) *The Newspaper Discussion of Economic Planning in Norway: The Psychological and Sociological Implications of Economic Planning in Norway*, Oslo: University Sociology Office, UiO
- Scannel, Paddy (2007) *Media and Communication*. London: Sage.
- Schramm, Wilbur (1997) *The beginnings of Communication Study in America. A Personal Memoir*. London: Sage

- Skirbekk, Sigurd (2010) "En egen vei inn i faget". I: *Sosiologisk Årbok*, nr. 2
- Slaatta, Tore (2010) "Om å markere forfatterskap". I: *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 3, 256–265
- Slaatta, Tore (1999) Medier, makt og demokrati. Rapport nr. 6 i Makt- og demokratiutredningens rapportserie. Oslo: Unipub.
- Slaatta, Tore og Sæbø, Gunnar (1997) "Makten, mediene og Hernes..." I: *Norsk Medietidsskrift* 2/1997, Oslo: Novus Forlag
- Simonson, Peter og Weimann, Gabriel (2003) "Critical Research at Columbia: Lazarsfeld's and Merton's "Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action"". I: Katz, Elihu, Durham Peters, John, Liebes, Tamar and Orloff, Avrill (eds.) (2003) *Canonic Texts in Media Research: Are There Any? Should There Be? How About These?* Cambridge: Polity Press
- Sosiologisk Årbok* 2010, nr. 2, Oslo: Novus Forlag.
- Thue, Fredrik (2000) "Den atlantiske forbindelse. ISF i det amerikansk-europeiske forsknings samarbeid 1945–1953". I: Engelstad, Fredrik (red.) (2000) *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning*. ISF Rapport nr. 2: 2000, ISF: Oslo
- Thue, Fredrik (1997) *Empirisme og demokrati. Norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget
- Torsvik, Per, Røkke, Stein og Holbæk Hansen, Leif (1973) *Mediaforskning. En oversikt og et forskningsopplegg for Norge*. Oslo: Universitetsforlaget
- Valen, Henry og Aardal, Bernt (2000) "Valgforskning i mer enn 40 år", I: Engelstad, Fredrik (red.) (2000) *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning*. ISF Rapport nr. 2: 2000, ISF: Oslo
- Vroons, Erik (2005) "Communication Studies in Europe". I: *Gazette* vol 67(6), 495–522
- Øyen, Ørjar (2010) "Blikk i bakspeilet". I: *Sosiologisk Årbok* 2010, nr. 2, 24–43
- Ås, Dagfinn (ed.) (1962) *12 Years of Social Science Research*. Institute for Social Research 1950–1962. Oslo: Universitetsforlaget.

Sammendrag

Da sosiologisk forskning ble etablert i Norge på slutten av 1940-tallet var analyser av medier og massekommunikasjon et helt sentralt forskningsområde i den nye amerikanske, empiriske sosiologien man søkte kontakt med. Området

var i tillegg aktualisert både i Arne Næss' vitenskapsteoretiske orienteringer og alment forstått som premiss for politikk og samfunnsliv både før og under krigen. Men i den tidlige problemorienterte samfunnsforskningen i Norge fikk ikke analyser av massekommunikasjonens effekter en sentral rolle. Ved Institutt for samfunnsforskning og Institutt for sosiologi ble det i stedet valg-forskning, studier av politisk utvikling i Europa, freds- og konfliktforskning og arbeidslivsforskning som fikk dominere. Først med Stein Rokkan og Johan Galtung fikk norsk mediesosiologi sine "founding fathers". Artikkelen ser nærmere på disse første årene i "mediesosiologiens" norske historie og analyserer hvilke muligheter og impulser det norske forskningsmiljøet hadde mht til forskning på medier og massekommunikasjon i etterkrigstiden.